

SIMAS KARALIŪNAS

KALBOTYROS PASTABOS*

5. Ide. **ghostis* „svečias; svetimšalis“ baltų kalbose

Mūsų vardynas turi tokias pavardes: *Gaščiūnas* Grz, Krš, Mšk, Šl, *Gasčiūnas* Pkr ir *Gasčiūlis* Gž. Iš jų atsiradę kaimų pavadinimai *Gasčiūnai* (Joniškio ir Kėdainių raj.) ir *Gasčiōnys* (Šalčininkų raj.). Pavardės (seniau asmenvardžiai) *Gaščiūnas*, *Gasčiūnas*, *Gasčiūlis* ir **Gasčiōnis* turi tēvavardinės reikšmės priesagas *-ūnas*, *-ulis* ir *-onis*. Daug sunkiau apibrėžti šakninę morfemą *Gašč-*, *Gasč-*. Pirmiausia reikia pasakyti, kad ir pavardės, ir kaimų vardai, nors vieni rašomi su *-šč-*, kiti – su *-sč-*, gyvojoje kalboje visur tariami su *-šč-*. *Gašč-* kilmės atžvilgiu gali būti tiek **Gašč- < *Gaštī-* (plg. *tūščias* < **tuštja-*, plg. *tušti*), tiek **Gasč- < *Gastī-* (plg. *pēščias* [rašome iš kilmės *pēščias*] < **pēstja-*, plg. *pēsti*). Situacijos nepraskaidrina né dairymasis į kitus vardus, pvz., į *Gaštynai* (Kelmės raj.) ir *Gastyniškai* (Šiaulių raj.), kadangi, kaip matyti, yra ir *Gašt-*, ir *Gast-*. Tokiu atveju telieka paskutinė galimybė – etimologija.

A. Vanagas (LPŽ, I, 630) *Gaščiūnas* abejodamas lygina su liet. *gaštūs* „godus; smarkus; karštas, uolus“, taigi pirminiu pripažįsta variantą *Gašč- < *Gaštī-*. Deja, *gaštūs* težinomas iš vienos vietos (Lnkv), veikiausiai yra nesenai atsiradęs šalia *gašlūs*, *gašnūs*, *gačnūs* bei *gašūs* (pagal dažną būdvardžių formantą *-(s)t- / -(s)l- / -(s)n-* kaitą, plg. pvz. *birstūs* : *birlūs* : *birnūs* : *birūs*), ir todėl vargu ar galima iš jo vesti archaiškai atrodančias mūsų pavardes.

Identifikuojant šakninę morfemą *Gašč-*, *Gasč-*, įdomu prisiminti kalbos vartotojų intuiciją: Joniškio rajono kaimo pavadinimas *Gasčiūnai* ir dokumentuose, ir kelio nuorodose, ir rajono laikraščio „Tarybinis balsas“ yra rašomas su *-sč-*. Žinoma, tai nėra argumentas, bet įdomu, kad ta intuicija sutampa su čia norimu pateikti kalbos duomenimis paremtu aiškinimu.

Nagrinėjamų pavardžių šakninę morfemą galima apibrėžti kaip *Gasč- < *Gastī-* ir mėginti joje ieškoti ide. kalbų svečio, svetimšlio pavadinimo **ghostis*, kurį esant baltų kalbose atsargiai spėjo K. Büga (1958, 440), P. Arumaa (1960) ir V. Toporovas (Топоров, 1979, 168, 173), pirmasis kalbėdamas apie gyvenamosios vietas pavadinimą *Gastai*, antrasis nagrinėdamas rytu slavų kalbų vardyną su *-gostъ* ir pažymėdamas, kad baltų ir slavų kalbos glaudžiai susijusios „aussi en ce qui concerne le nom commun *gost'*“ (Arumaa, 1960, 175), pastarasis aiškindamas pr. *gasto*. P. Arumaa ir V. Toporovas, be to, jau tiesiai užsimena kaimo vardą *Gasčiūnai*.

* Pradžią žr. Lietuvų arealinės lingvistikos klausimai // Lietuvų kalbotyros klausimai. V., 1977. T. 17. P. 207–209.

Vardą *Gastai* savo žodyne duoda F. Nesselmannas ir nurodo, kad tai bažnytkaimis Lankos apskrityje (in der Niederung), pradžioje buvęs senas kaimas, netoli jo vėliau iškūrės vokiečių kaimas Heinrichswalde (N 241). Ši vardą nurodo ir V. Kalvaitis (1910, 33)¹. Bet F. Kuršaitis savo žodyne pateikia šio vardo formą *Gästos* ir pažymi, kad tai vardas Heinrichswaldės bažnytkaimio, kurio viena dalis vokiškai vadinas *Gassen*, plg. F. Kuršaičio duotą pavyzdį *Äš einù į Gastas* K 115. Ši forma ir teikiama bendarinės lietuvių kalbos vartosenai (Razmukaitė, 1985, 76).

Sunku dabar pasakyti, ar turime pamatą *Gästos* arba *Gastai* (vok. *Gassen* su -ss- iš -st-) tiesiogiai lyginti su ide. **ghostis* „svečias; svetimšalis“, kaip spėjo K. Büga. Gal daugiau pamato yra ši vietovardžių lyginti su pr. *gasto* „lauko (ar dirvos) gabalas, sklypas“, kaip kad labai atsargiai (padėdamas klaustuką) yra padares J. Endzelynas (Endzelins, 1943, 175; 1982, 217). Mat *gasto* yra nom. sing. fem. forma (< **gastā*), o *Gästos* būtų nom. plur. fem. forma (taip jau Mažiulis, 1988, 329). Šios hipotezės grindimas labai priklauso nuo to, kaip istorine-lyginamaja plotme aiškinamas prūsiškasis žodis.

Išanalizavęs pr. *gasto* plačiame semantiniame-tipologiniame kontekste, V. Toporovas priėjo prie išvados, kad *gasto* žymėjo tam tikrą žemės plotą, veikiausiai skirtą visuomeniniam naudojimui arba glaudžiai su kolektyvu susijusį, ir kad pr. *gasto* priklauso žodžių būriui, astovaujamam lot. *hostis* „svetimšalis; priešas“, got. *gasts*, s. isl. *gestr*, s. vok. aukšt., s. saksų *gast*, slav. **gostb* „svečias“ (Топоров, 1979, 169–173).

V. Mažiulio (1988, 328–331) aiškinimu, pr. *gasto* „lauko (ar dirvos) gabalas, sklypas“ esąs **gastā* „užgesusi žemė“ < *užgesęs išdeginto miško plotas“, atsiradęs lydiminės žemdirbystės laikais substantyvizuojant iš šaknies **ges-* „ges(in)ti“ pasidaryto priesagos -t- būvardžio moteriškos giminės formą **gastā*. Pr. *gasto* V. Mažiulis dar lygina su liet. *Gėsalaī* (Skuodo raj.) < **gēsalai* „sklypai“. Tačiau šis kuršiškasis vietovardis (1253 m. *Zesele* [Bielenstein 1892, 253] < *[D]zēsel-) ir pr. *gasto* smarkiai skiriasi formalija struktūra (šaknies balsiais, priesagomis), ir šaknies **ges-* „ges(in)ti“ žodžių būryje nėra paliudyta reikšmės „sklypai“. Drauge lieka neaišku, ar vietovardyme *Gėsalaī* slypi šaknies **ges-* „ges(in)ti“ koks nors vedinys (plg. liet. *gėsulas* „nuodėgulis“) ar lat. *dzēse* „juodasis garnys“ ir priesaga -ele (Kiparsky, 1939, 160).

Pagrindinė J. Schützo (1988, 68–82) straipsnio savoka, galima sakyti, yra pr. *gasto* „laukai, pievos, die Flur (-stücke)...“, kuris esąs šaknies **gest-* žodis kaip ir s. sl. žestž „kietas“, s. friz. *gāst* „nevaisingas, sausas“ (dar plg. *gästländ* – Šiaurės jūros pakrančių (Nordseeküste) žodis), vok. *Geest* „smėlėta viržiai apaugusi aukštuma kaip derlingų žemumų priešprieša“. Daugelio germanų kalbų vietovardžių ir asmenvardžių dėmenj -*gast* (plg. *Hruot-gast*, *Rat-gast*, *Uar-gast* etc.), tradiciškai tapatinamą su ide. **ghostis* „svečias; svetimšalis“, J. Schützas kildina iš *gast-* „Feld, Flur, Gemarkung; Besitz“. J. Schützo aiškinimas taip pat nėra be priekaištų. Sl. *žestž kilmė, tiesa, neaiški (Фасмер, 1986, 50), bet nėra tikras (dėl aukštesniojo

¹ Kr. Milkaus forma *Gaslai* MŽ II 262 yra korektūros klaida vietoj *Gastai* (plg. Büga, 1958, 440).

laipsnio formos rus. dial. жегче šalia жестче) ir jo skyrimas minėtų žodžių būriui. Germanų kalbų žodžių šaknies balsių pirminis pobūdis neaiškus (gali būti ir germ. **gais-* [Jóhannesson, 1956, 304]). Nežiūrint šių dviejų originalių, įdomių aiškinimų ir daug nepaisant V. Mažiulio (1988, 329) skepticizmo, kad V. Toporovo hipotezė „laikytina, trumpai kalbant, nepagrindžiamu spėjimu“, ir J. Schützo pastabos, kad „Doch was **ghosta* zu besagen hätte, bleibt ungesagt“ (Schütz, 1988, 71), reikia iš karto pasakyti, kad, kaip atrodo, V. Toporovo mąstymo ir argumentacijos kryptis teisinga: remiantis gausiais istoriniais ir kalbiniais tipologiniais duomenimis, jam pavyko apytikriai atsakyti į pagrindinį klausimą, kas buvo ta dalis (Stucke), kurią prūsai žymėjo žodžiu *gasto* (Топоров, 1979, 170), o drauge praskaidrinti ir ryši tarp lauko, jo dalies ir svečio. Tad šiuo klausimu telieka pridėti vos vieną kitą aiškinamąjį žodį.

Iš formaliosios pusės, pr. *gasto* laikomas ā kamieno nom. sing. forma (Топоров, 1979, 169; Mažiulis, 1988, 328) kaip, pvz., *galwo*, *mergo*, *rancko*. J. Schützo (1988, 74, 77–78) nuomone, pr. *gasto* esas dual. masc. forma (kaip *wanso*, *austo*, plg. lot. *duō*, *ambō*) šalia nom. sing. **gastas* arba **gasts*, plur. **gastai*. Kad pr. *gasto* vis dėlto būta nom. sing. fem. formos, rodytų vietovardis *Gästos* (bet šalia ir *Gastai*).

Elbingo vokiečių-prūsų kalbų žodynelyje *gasto* yra semantiniame lauke, susijusime su artoju ir jo darbu: artojas – laukas, dirva – x – margas (žemės matas, kiek per pirmąją dienos pusę pora arklių galima aparti) – vaga – ežia ir t. t. (PKP II 23). Iš čia ir atstatoma *gasto* reikšmė „lauko (ar dirvos) gabalas, sklypas, Ackerstück“ (Endzelins, 1943, 175, Endzelins, 1982, 217; Топоров, 1979, 169–170; Mažiulis, 1988, 328). Vidurio vokiečių aukštaičių kalbos žodži *Stucke*, kuris perduodamas pr. *gasto*, šiame žodynėlio kontekste J. Schützas (1988, 70) plačiau interpretuoja, būtent „ko nors dalis; laukai, pievos, jų dalys; ežia; gyvenami laukai, nausėdija (Teil von etwas; die Flur (-stücke), Felder; Feldmark; (Siedlungs-) Gefilde)“. Toliau jis taip rašo: „Apr. *gasto* meint [...] entschieden die „Felder“ oder „Flurstücke“, wohl auch die „Flur“, abgehoben als eine Gesamtheit gegenüber *samye* (= zamjē) als „Land“ (Schütz, 1988, 70). Idomu, kad ir V. Toporovas (Топоров, 1979, 170) svarsto galimybę, kad žodžiu *gasto* žymėjo žemės naudmenis (угодья) – ne tik ariamą žemę, bet ir pievas, daržus ir pan.

Turint galvoje, kas pasakyta, ir galima mëginti istoriniu kontekstu ir tipologinėmis paralelėmis patikslinti pr. *gasto* reikšmę.

Seniausia slav. **gostb* reikšmė buvo „svetimšalis“, dažniausiai „pirklys“ (plg. čekų *hospites mercatores*, s. rusų гость „svečias, svetimšalis, atvažiuojantis pirklys“). Vėliau šiuo žodžiu imta vadinti taip pat tuos žemdirbius, valstiečius (plg. čekų *hospites rustici*), kurię, atsikilę iš kitų valsčių ar netgi kitų kraštų (plg. *hospes* „colonus, qui ab extera regione advenit“ [Słownik łaciny, p. 826]), apsigyvendavo stambiosios žemėvaldos ribose kaip laisvieji nuomininkai (*liberi hospites*). Jie likdavo ten susitarimo pamatu: kirto miškus, ruošė žemę arimui ir sėjai arba apdirbdavo dirvonuojančią, kûrė sodybas, o už tai mokėjo nedidelę nuomą, iš pradžių taip pat duoklę natūra ir galėdavo keisti gyvenamą vietą. „Svečiai“ gaudavo žemės išvairaus dydžio, bet daugumas jų dirbo ne daugiau kaip 2–3 bonariumus (*bonarium* – to meto žemės matas). Pirmieji juos mini Karolingų laikų šaltiniai, bet „sve-

čiu“ (*gosti, hospites*) reikšmė ūkyje ypač išaugo XI a. Laisvųjų svečių institucija Vakarų ir slavų kraštuose kolonizavo naujas sritis, išplėtė dirbamos žemės plotus ir smarkiai padidino stambiają žemėvaldą, kuri tokiu būdu savo valdose įdarbindavo laisvuosius bežemius valstiečius ir tuos, kurie patys ar jų tėvai tą žemę buvo praradę (Manteuffel, 1974, 111; Inglot, 1938, 30–31, 125–128; Bujak, 1905). Mūsų reikalui ypač svarbus tas faktas, kad lotynų šaltiniuose naujujų kolonistų – „svečių“ (*hospites*) dirbama žemė vadinama *hospitium* (Inglot, 1938, 30), žodžiu, kuris pasidarytas iš *hospes, -itis*. Vadinas, labai galimas daiktas, kad pr. *gasto* taip pat žymėjo tokį sklypą, lauko ar dirvos gabalą, – teisingiausia būtų sakyti: tokį žemės naudmenų (угодъя, Flurstücke) gabalą (laukai, miškai, pievos ir kt.), – kuris buvo dirbamas valstiečio – „svečio“, jam pagal susitarimą priklausė, o pats žodis *gasto* (< **gastā*) buvo pasidarytas su galūne -ā iš **gast(a)* – „svečias“. Yra žinoma, kad, ligi atskraustant ordinui, prūsai turėjo gerai organizuotą ir išplėtotą žemės ūki, ir ordino administracija pripažino prūsų žemėtvarką, kuriuos vienas iš elementų, labai galimas daiktas, ir buvo naujujų kolonistų – laisvųjų svečių institucija.

Be apeliatyvo *gasto*, svečio pavadinimą **gast(a)*- galėtų dar atspindėti prūsus kalboje ne visai aiškiai paliudytas asmenvardis *Gastinus* (Būga 1958, 257) ar *Gastuno* (Trautmann, 1925, 28).

Nors kaimo vardas *Gästos*, kaip atrodo, ir yra prūsų kalbos skolinys, atsiradęs iš *gasto* „lauko (ar dirvos) gabala, sklypas“, natūraliai kyla asociacija tarp jo ir šaknинė morfemą *Gast-* turinčių lietuvių vandenvardžių. Panašiai skambančius latvių kaimo vardą *Gastis* ir kalno vardą *Gastiņ-kalns* J. Endzelynas siejo su svečio pavadinimu – rus. гость (Endzelīns, 1956, 303). Taip galvojo ir P. Arumaa (1960), lietuvių vandenvardžius ir gyvenamųjų vietų pavadinimus su *Gast-* lygindamas su rytu slavų elementą *gost-* (-*gostъ*) turinčiais vardais. Lietuvių vandenvardžių *Gästas* etc. lyginimą su **gast(a)*- „svečias“ A. Vanagas (1981, 108) atmetė – tokia semantika, girdi, hidronimams netinkanti.

Prieš pereinant prie vardyno su *Gast-* nagrinėjimo, reikia dar du dalykus pasvarsinti. Pirma, P. Arumaa (1960, 174) ir, jo visai neminėdamas, A. Vanagas (1981, 108) su *Gästas*, *Gästamas* etc. yra susieję vandenvardžius *Gúostē*, *Guostūs*, pastarasis pridurdamas, kad „Galbūt šaknis *gast-* yra apofoninis šaknies *guost-* variantas“. Išeidamas iš savo teorijos, J. Schützas (1988, 77) juos, kaip turinčius ide. ō, priskyrė sl. žestъ, s. frizу *gäst* ir kt. žodžių būriui. Tačiau *Gúostē* (up. Prienų raj.), *Guostūs* (ež. Trakų raj.) bei *Gúosta-galis* (km. Pakruojo raj.), *Užù-gostis* (km. Prienų raj.; iš *Gúostē*) turi gerą darybos pamatą pačioje lietuvių kalbos dirvoje – tai *guostas* „kuokštas, guotas“ (Vanagas, 1981, 127) šalia *gúotas* „banda, bûrys, gauja; medžių, grybų, krūmų, javų nedidelė grupė, kuokštas“ (dėl -st- : -t- kaitaliojimosi plg. *plaūstai* „viena iš dviejų lentų, kalamų luoto šonuose...“ ir *plaūtai* „viena iš dviejų šoninių kelminio avilio lentelių...“; *gruñtas* : *gruñtas*), kurių kilmė, matyt, susijusi su ide. karvės pavadinimu **gūōu-* (Karaliūnas, 1987, 188–189; plg. Fraenkel, 1962, 177).

Antra, kad *Gästas* (up. Lazūnai), *Gästupis* (Šeduva), *Gästamas* (up. Subačius), *Gästaminas* (up. Anykščiai) sudaro atskirą, nuo *Gúostē*, *Guostūs* nepriklausomą

šaknį, iš kilmės veikiausiai susijusią su ide. **ghostis „svečias; svetimšalis“*, matyt ir iš vardyno atitikmenų rytų slavų teritorijoje: Гостено еž. (Порхов), Гостёнка up. (Старица, buv. Tverés gubernija), Гостино еž. (погост Ясенской) ir daugelio kitų (Arumaa, 1960, 144–175). Ypač dažni upių, ežerų ir gyvenamųjų vietų pavadinimai, kuriuose gость „svečias“ eina antruoju dėmeniu (Черногость, Моглогость, Негосто ir kt.), neretai pasikeites į -гош (Белогош, Братогош, Чадогош, Домогоща, Иногош(e) ir daugelis kitų). Šio tipo vardus P. Arumaa laiko archaiškais. Upių, ežerų ir gyvenamųjų vietų pavadinimai su Гост- (-гость) (iš viso apie šimtą) paplitę nuo Pskovo – Novgorodo – Borovičių šiaurėje ligi Volynės pietuose, bet koncentruojasi Novgorodo apylinkėse; tai rodytų rytinius slavus pirmiausia čia apsistojus jų ekspansijos į šiaurę metu.

Slavų kalbų pavyzdžiu drąsiai teigtis lietuvių vandenvardžius *Gästas*, *Gästupis*, *Gästamas*, *Gästaminas* slepiant ide. **ghostis „svečias; svetimšalis“* trukdo gretiminė *Gästamas* lytis *Gäštamas*. Antra vertus, kad svečio resp. ko svetimo semantika tinka ir vandenvardžiams, matyt iš tokio pavyzdžio: Ezero ir upės vardas *Svetūs* (Daugai) (kaip *Kertūs*, *Milčiūs*, *Niedūs*) ir upės vardas *Svetyčià* (Dūkštas) (su priesaga -ycia kaip *Kalnyčià*, *Skaryčià*, *Voryčià* (Skardžius, 1943, 357; Vanagas, 1970, 142) yra iš tų lietuvių tarmių vietų, kur opozicija *e* : *ie* išlaikoma. Be to, *Svetūs* šaknis esti taip pat kirčiuota (plg. acc. sing. *Svetū*) ir turi aiškų šaknies vokalizmą *e*. Tad niekas netrukdo manyti, kad *Svetūs*, *Svetyčià* šaknis yra ta pati kaip bendrinių žodžių *svēčias*, *svetys*, *svēčias*, „(adj.) svetimas“, *svetuñ*². Vadinas, svečio semantika niekuo déta, ir todėl upévardžiai *Gästam-inas* (su priesaga *-inas* [Vanagas, 1970, 155]), *Gästa-mas* (su priesaga *-mas*, plg. *Aūla-mas* : *aūlas*, *Gařda-mas* : *gařdas* [Skardžius, 1943, 207]) bei *Gästas*, *Gäst-upis* taip pat gali turėti **gasta-* „svečias; svetimšalis“. Upévardis *Gästamas* kaip ir kaimo vardas *Gaštýnai* (Kelmės raj.) (šalia *Gastýn-iškiai* Šiaulių raj.) galėjo kaip gretiminės lyties atsirasti suplakus šaknis *Gast-* (: **gasta-* „svečias“) ir *Gašt-* (: liet. **gašt-*, lat. *gašs* „aitrus, gaižus, laiškus“ < **gasja-* ar **gasus*).

Nagrinėjamų baltų asmenvardžių, vietovardžių, vandenvardžių, taip pat bendrinių žodžių (pvz., pr. *gasto*) čia duodamam aiškinimui svarų argumentą sudaro tas faktas, kad svečio pavadinimas **gasta-* yra realiai vartojuamas baltų kalbų žodis. Tai lat. *gasts* „svečias“, moteriškos giminės forma *gašķa* „viešnia“: abu jie žinomi iš liaudies dainų (ME I 608); dial. *gosts* (su *o* <*a* būdingu latvių augšzemniekų tarmėms) paplitęs Latgalijoje, pasitaiko Vidžemės rytinėse tarmėse; variantas *gašķis* (su *-šķ-* < **-sti-*) vartojuamas šiaurės rytų Vidžemėje (Лаумане, 1977, 75–76 su žemėlapiu). Vien dėl to, kad *gasts* su savo variantais paplitęs rytinėje latvių kalbos arealo dalyje, vargu ar galima rimčiau žiūréti į jų skolinimo (iš rus. гость, гостья) hipotezę. Jo vartojimas archaiškomis kalbos ypatybėmis pasižymintiose latvių liaudies dainose, jo variantiškumas (*gašķis*, *gašķa*, *gaška*), skirtinges kamiengalis (lat. *-a-* < ide. *-o-* : sl. *-i-*), be to, onomastinė medžiaga ir prūsų kalbos faktai verčia preferuoti nuomonę (Брейдак, 1969, 5–6), kad *gasts* „svečias“ ir *gašķa* „viešnia“ < **gastjā* yra latvių kalbos žodžiai, iš seno giminingi su rus. гость, гостья.

² Kitaip, visiškai nepagrįstai traktuojas Vanagas, 1981, 322–323.

Lat. *gasts*, atrodo, yra o kamieno, plg. gen. plur. formą *gastu*. Tematinę formą **gosto-* turi slavų kalbų asmenvardis (obodričių kunigaikščio vardas) *Gosto-mysl* (IX a. pirmoji pusė), kurio antrasis sandas paliudytas asmenvardžio *Mysl-o-wice*. Buvus tematinę formą rodo ir slavų asmenvardis *Goste-slav(s)*, kuris etimologiskai atitinka s. skand. (runų) *hlewa-gastiR*, tačiau turintį atvirkštinę sandū tvarką Иванов, Топоров, 1963, 127, 129) (taigi šie slavų ir germanų asmenvardžiai savo struktūra yra liet., *Vaiš-noras* : *Nór-vaišas* tipo). Vadinas, o kamieno forma **gasta-*, kurią veikiausiai slepia vandenvardžiai *Gästas*, *Gästa-mas* ir *Gästa-m-inas*, realiai paliudyta baltų ir slavų kalbose. Iš pr. *gasto* (< **gastā*) matyti, kad baltų kalbose šalia o kamieno būta ir ā kamieno.

Jeigu čia dėstoma hipotezė teisinga, prie slavų (dar plg. serb. *Milbgost*) ir germanų (dar plg. germ. *Fare-gastus*, *Arde-gastus* : *fara* „giminė“, *art* „laukas“) kalbų, turinčių asmenvardžių, pasidarytų iš ide. svečio pavadinimo, prisišlietų ir baltų kalbos su savo asmenvardžiais – lietuvių *Gasčiūnas*, *Gasčiulis*, **Gasčionis* (: *Gasčionys*, kaimo vardas), **Gastýnas* (: *Gastýniškiai*, kaimo vardas) (su priesaga -yna-, rodančia, kas kieno yra buvęs sūnus, plg. *Gudýnas*: *Gudas*, *Lätvynas* : *Lätvis* [Skardžius, 1943, 267]), ne visai aiškiaiški prūsų *Gastimus* ar *Gastuno*. Kaip ir germanų kalbose (plg runų -*gastiR*), pirmuose trijuose lietuvių asmenvardžiuose, atrodo, slypi *i-* kamienė forma **gasti-:* **Gasti* > *Gasč-* (prieš užpakalinės eilės balsius) // **Gasti-* (prieš priebalsius). Lat. dial. *gaškis* „svečias“ yra taip pat *i* kamieno formos refleksas (< **gastis*), o lat. *gašķa* atspindi **gastjā* su īā kamienu (kaip rusų гостья). Kamienui *i* priklauso ir minėti lotynų, germanų bei slavų kalbų svečio pavadinimai, todėl ir atstatomas *i-* kamienis ide. **ghostis* „svečias; svetimšalis“ (Pokorny, 1959, 453). Toks kamiengalio balsių įvairumas galėjo atsirasti, matyt, tematizuojant priebalsinio kamieno formą **ghost-*, kas sutiktų su jau seniai keliamais mintimi dėl tokios formos buvimo dūriniuose: s. sl. *gospodъ* „viešpats“ < **ghost-podi-*, lot. *hospes*, *-itis* „svetimšalis; svečias“ < **ghost-potis*.

Jeigu čia nagrinėjamų baltų kalbų duomenų tokis aiškinimas teisingas, baltų kalbos įėjų į tą vakarinių ide. kalbų arealą (sl. **gostb*, got. *gasts* „svečias“, lot. *hostis* „svetimšalis; priešas“), kuriame buvo išlaikytas ide. archaizmas, atispindintis ir anatolių kalbose, plg. luvijų *kašši* „lankymasis, viešėjimas, vaišinimas(is)“ (< **kašti* < **gasti* < **ghosti* aba **ghosi*) (Иванов, 1973, 302–306).

6. Liet. *kařklai* : s. ind. *cāttram*

J. Endzelynas (ME II 162) yra pareiškės nuomonę, kad liet. *kařklai* „vartai; avių édžios; pintinis ratų kėbulas (SD)“, *kárklas* „lazdelinės pakabinamos édžios“, *kářklēs* „keliami (nesuveriami) vartai; (pintinės) kopėcios; ratų (vežimo) gardės, ratai su gardėmis; rėmai, uždedami ant rogių, malkas vežant; édžios“ ir lat. *kařkles* „édžios; sietas grūdams sijoti“ gali turėti *-kl-* iš *-tl- ir būti toliau siejami su s. sak-*s* *hurth* „(iš)pynimas, išpintas daiktas“, s. ind. *crtáti* „sega, sieja, riša“ bei, žinoma, su *křnáttī* „suka, verpia“ (dar plg. s. ind. *kartanam* „verpimas“)³.

³ Kitokius aiškinimus žr. Fraenkel, 1962, 222.

Ta proga įdomu pažymėti, kad iš panašios prolytės (**kert-tro-*) kildinami ir s. ind. *cāttram* „verpstas, varpstė“ bei afganų *cāṣai* „t. p.“ < iran. **ča(r)stra-*, kurių tarpinę stadiją **kertstro-* (su **-tst-* iš **-tt-*) rodytų iranėniškos kilmės skolinys suomių kalboje: *kehrä* „varpstė“ (Cowgill, Mayrhofer, 1986, 111; Mayrhofer, 1956, 382; 1976, 704).

Tad šie baltų ir indoiranėnų kalbų žodžiai būtų bendrašakniai (**kort-* : **kert-*) ir turėtų panašius formantus (**-tlo-* : **-tro-*). Bendra būtų ir jų giminės kategorija: s. ind. *cāttram* yra neutrum; esama pamato manyti, kad niekatrajai giminei [**karkla(n)*] seniau priklausė ir *kaṛklai* „vartai; avių ēdžios...“, pakeitęs nom. plur. **karklā* (morfologiniu atžvilgiu plg. liet. *vařtai* : pr. *lapi-warto* (nom. plur.), s. sl. *vrata*).

Tačiau, liet. *kaṛklai* kildinant iš prolytės **kort-tlo-*, susidaro fonetinio pobūdžio sunkumų. Mat priebalsiai *t*, *d*, būdami prieš *t*, yra virtę s baltų (plg. pvz., liet. *mēsti*, lat. *mest*, pr. *po-mests* < balt. **met-t-*), slavų, iranėnų ir graikų kalbose. Jeigu nagrinėjamų žodžių daryba siektų ide. prokalbę ar bent jau baltų-(indo) iranėnų dialektų kontaktų epochą, baltų **karttla-* turėjo virsti **karstla-* (**-tt-* > *-st-*), po to pasikeisti į **karskla-* ir dar vėliau – į **karksla-* (*sk* prieš priebalsi virsta *ks*). Kadangi taip nėra, tenka manyti, kad **-tlo-* prie **kert-* / **kṛt-* „sieti, rišti, pinti“ buvo pridėtas po to, kai virtimas *tt* > *st* jau buvo pasibaigęs. Morfemų sandūroje vėliau atsiradęs *tt* yra tiesiog supaprastinamas (lietuvių kalbai geminatos juk nebūdingos), plg., pvz., *bañtakis* < **bant-takis* < **band-takis* „bandotakis“; *Výtautas* < **Vyt-tautas* < **Vyd-tautas* (plg. *Taüt-vydas*). Bet toks supaprastinimas yra velyvas reiškinys, todėl tenka pasidairyti kitokio aiškinimo.

Žodžiai *kaṛklai* (*kárklas*, *káṛklēs*, lat. *kaṛkles*) yra rytinių baltų kalbų dariniai, bent jau nėra duomenų, kad jie būtų bendrabaltiški, o pakitimas **tl>kl* atskirais atvejais (plg., pvz., liet. *aūklė*, lat. *āukla*, pr. *auclo*; liet. *tiňklas*, lat. *tikls*, pr. *sasin-tinklo*) siekia baltų prokalbę⁴, todėl labai galima, kad nagrinėjami žodžiai susidarė jau po šio fonetinio pakitimo, ir tada prolytėje **kart-kla-* priebalsis *t* disimilacijos keliu nesunkiai galėjo išnykti. Tikriau ką nors pasakyti trukdo ta aplinkybė, kad nežinoma tikslėnė minėtų fonetinių pakitimų (*t*, *d* > *s* prieš *t*; **tl>kl*; *tt* > *t*) reliatyvinė chronologija.

Kad nagrinėjami žodžiai atsiradę nepriklasomai vienas nuo kito atskirai baltų ir atskirai indoiranėnų kalbose, matyti taip pat iš to, kad jie turi panašias, bet ne identiškas priesagas (balt. **-tlo-*, indoир. **-tro-*), skirtingą šaknies vokalizmą (balt. *a* < ide. *o*, indoир. *e*). Paralelinę, taigi vėlesnę, darybą bei raidą rodo ir jų semantika: baltų kalbų žodžiai reiškia siejimo, rišimo, pynimo veiksmo rezultatą, o indoiranėnų žodžiai yra sukimo, verpimo, įrankio pavadinimai. Baltų prokalbėje šalia *keṛgti* (-ia) „jungti, ką nestipriai rišti prie ko“ (**ker-g-* su šaknies išplėtimu *-g-*) galėjo gyvuoti ir **kert-* / **kṛt-* „sieti, rišti, pinti“ (**ker-t-* / **kir-t-* su šaknies išplėtimu ar esamojo laiko formantu *-t-*), prie kurio, darantis šiuos vardžodžius, ir galėjo būti pridėta priesaga *-kla-* < **-tlo-*.

⁴ Šis pakitimas Chr. Stangui (1966, 107) atrodo senas („hohen Alters“).

7. Liet. *lakoti*

Veiksmažodis *lakoti* (-ója) „traukinti pieną su šliužu“ težinomas iš F. Nesselmanno „Lietuvių kalbos žodyno“, kur jis taip pateiktas: *lakoti* (-oja) „die Milch laffen, d. h. mit Hilfe des Zusatzes von Laff gerinnen machen“ N 348. F. Kuršaitis jis davė savo žodyne ([K] 219) paėmęs iš F. Nesselmanno, — tai matyti iš nuorodos *Ness*. Nors jis ir abejojo šio žodžio tikrumu — todėl ir rašė jis su laužtiniais skliausteliais, — bet vis dėlto pažymėjo kirčio vietą: *lakoti* (-ója). Iš F. Nesselmanno ir F. Kuršaičio žodynų ši veiksmažodžių perrašė A. Kuršaitis (KŽ II 1279) bei LKŽ autoriai, kurie, be to, paliko ir F. Kuršaičio kirčiavimą (LKŽ VII 91).

Kalbotyrinėje literatūroje, kiek žinoma, kalbamasis veiksmažodis nėra nagrinėtas ar jo tikumas svarstytas. Iš to, kaip jis pateiktas LKŽ, kur palygintas su vok. *laben* ir *laffen*, matyti, kad LKŽ autoriai jo realumu neabejojo ir laikė jį tam tikru minėtų vokiečių kalbos veiksmažodžių perdirbiniu ar pan. Ir tai padaryta neatsitiktinai.

Vok. dial. *laben*, *läben* ir *laffen* turi lygiai tą pačią reikšmę kaip ir liet. *lakoti*, būtent „traukinti (pieną) su šliužu (durch Lab, Laff gerinnen machen)“ (Nesselmann, 1851, 348; Paul, 1961, 356), ir yra vartojami šalia daiktavardžių *Lab*, *Laff* neutr. „pieno traukinimo priemonė, padaryta iš versiuoko skrandžio, šliužas“ (plg. dar vok. *Labmagen*) (Frischbier, 1883, 1; Paul, 1961, 356). Įdomu, kad vokiečių — prūsų kalbų Elbingo žodynelyje XIV a. pradžioje žodžiu *lap* verčiamas prūsų kalbos žodis *raugus* (= liet. *raugas*) (PKP II 42). Bet šių veiksmažodžių panašumas reikšmės tapatumu ir baigiasi, kadangi forma jie skiriasi. Skolinimosi atveju vok. *lab-/laff-* jokiui būdu negalėjo virsti *lak-*; taip pat pasiskolinti *lab-* ar *lap-* negalėjo būti pakeisti *lak-* priderinant prie kokio nors lietuvių kalbos žodžio, kadangi kito žodžio tokia reikšme nėra.

Labai galimas daiktas, kad *lakoti* (-ója) „traukinti pieną su šliužu“ reikšmės išsirutuliojimui turėjo įtakos vokiečių kalba, bet ta įtaka ėjo iš visai kitų faktų pusės. Vokiečių kalbos duomenų svarba iš tikrųjų daug didesnė — tie duomenys padeda paaiškinti ne tik *lakoti* (-ója) reikšmę, bet ir surasti bendrašaknių leksemų ir taip šiam retam lietuvių k. veiksmažodžiui išeiti iš izoliuotumo. Vokiečių kalba turi veiksmažodžių *gerinnen* „sustingti, surūgti, suklekti“ (plg. die Milch gerinnit „pienas surūgsta, suklenka“, die Milch mittels eines Labs gerinnen machen „pieną su šliužu sutraukti, sušankinti, suklikinti“), *zusammenlaufen* „susitraukti, surūgti, suklekti (apie pieną)“ ir *rinnen* „bėgti, tekėti, sroventi“, *laufen* „bėgti; tekėti, bėgti“ priešpriešą. Lietuvių kalboje tokio pobūdžio priešpriešą sudaro *lakoti* (-ója) „traukinti pieną su šliužu“ ir *lēkti* (*lēkia*, *lēkė*) „skristi; bėgti; smarkiai, skubinai eiti, važiuoti, joti...“. Vokiečių kalboje semema „rūgti, stingti, klekėti (apie pieną); rau-ginti, traukinti“⁵ pasirodo veiksmažodžių *rinnen* ir *laufen* priešdėlinėse formose, vadinas, tam tikrais atvejais ji yra išriedėjusi iš reikšmės „bėgti, lēkti, mauti; bėgti, tekėti, sroventi“ (dar plg. švedų *löpa* „bėgti“: *lopna* „rūgti, gižti“). Iš čia nebesunku padaryti išvadą, kad veiksmažodžiai *lakoti* (-ója) ir *lēkti* (*lēkia*, *lēkė*) ne tik seman-

⁵ Plačiau apie sememą „rūgti, stingti, klekėti“ ir jos istorinį kontekstą žr. (Аникин, 1988, 51 и след.).

tiškai gimininingi, bet ir pirmasis iš pastarojo kilęs. Tai rodo taip pat jų struktūriniai ryšiai, plg. *skaloti* (-ója) „skarti, šerpetoti“ : *skéliti* (*skélia, skélè*); *platoti* (-ója) „kloti, tiesti; (refl.) plėstis, plisti...“ : *plésti* (*pléčia, pléštē*); *kratoti* (-ója) „(refl.) drebéti, virpēti, kukčioti“ : *krésti* (*kréčia, kréštē*) „drebinti, purtyti...“.

Kaip matyti, *lakoti* (-ója) reikšmė gali būti natūraliai išriedėjusi iš *lēkti* (*lēkia, lēkē*) reikšmės, jo formaliniai struktūriniai santykiai su pamatiniu veiksmažodžiu reguliarūs, netgi F. Kuršaičio padėto kirčio vieta atitinka viso priesagos -o- vedinių tipo kirčiavimą, – visa tai daro *lakoti* (-ója) kilmés ryšį su *lēkti* (*lēkia, lēkē*) gana akivaizdū ir paties veiksmažodžio egzistavimą Prūsų lietuvių tarmėse neabejotiną. Tad kad kalbos faktas užfiksuotas viename kuriame nors žodyne – šiuo atveju F. Nesselmanno, – dar nėra tai pakankamas pamatas jį laikyti realiai gyvojoje kalboje nebuvusiu, pramanytu. Negana to, veiksmažodis *lakoti* (-ója) Prūsų lietuvių tarmėse veikiau buvo senesnių laikų veldinys, kadangi iš *lēkti* (*lēkia, lēkē*) jis pasidarytas su šaknies balsių kaita *e* : *o* (> *a*), kuri yra archaiška. Dėl tos priežasties minėtų vokiečių kalbos veiksmažodžių įtaka galėjo būti daugiau katalizatoriaus pobūdžio – padėjo iš pirminės reikšmės „versti sulėkti, subėgti, lakinti“ išsikristalizuoti *lakoti* (-ója) reikšmei.

Visiškai tos įtakos nuneigti nederėtų. Ir kiti judėjimo veiksmažodžiai (pvz., *bėgti, šókti, šankinti*), kiek leidžia spręsti turimi duomenys, pieno traukinimo resp. gižimo, rūgimo reikšmę yra taip pat turėjė Prūsų lietuvių tarmėse, iš kur ta reikšmė ir pateko į to krašto žodynus: *Pienas sušoka, sukreka, subéga* R 293, MŽ 392; *Pienas subéga* „... gerinnt“ N 325, *su-šokti* „zusammenlaufen, gerinnen, sauer werden (von der Milch)“ N 521; *Surūgės* (*sušokęs, suklikęs*) *pienas* K I 524, *Pieną šliužu sutraukti, sušankinti* K I 524. Tiesa, *su-šókti* reikšmė „surūgti, sugižti“ pažymėta taip pat K. Sirvydo žodyne (SD³ 408), užfiksuota tarmėse (Rmš), esančiose toliau nuo buvusio vokiečių kalbos arealo, kas rodytų savaiminę šios reikšmės raidą, bet jos atsiradimui tokiose tarmėse kaip Kps, Ss, Up minėtų vokiečių kalbos faktų įtaka taip pat visiškai neturėtų būti atmesta.

Tai, kad *lakoti* (-ója) „traukinti pieną su šliužu“ (< *„versti subėgti, sulėkti, lakinti“) ir *lēkti* (*lēkia, lēkē*) yra bendrašaknai ir, be to, pirmasis pasidarytas iš pastarojo, yra svarbūs veiksmažodžio *lēkti* (*lēkia, lēkē*) istorijos duomenys, tuo labiau, kad jo vedinys pasižymi šaknies vokalizmu *a* (< ide. *o*) bei formantu -o-, kiliusiu iš ide. -ā- < protoide. *-eh₂-.

8. Blt. *vans-/vens-* „prastas, menkas, netikës; tuščias“

Vandenvardžio *Veñcavas* (ež. Dusetos; plg. dar *Vencav-ělis*, ež. Dusetos), kuris, atrodo, yra sėliškos kilmés, šakninė morfema atstatoma čia **Vink-* (Vanagas, 1981, 371), čia **Venž-* / **Vinž-* (< ide. **ueng'h-* / **uŋg'h-* [Mažiulis, 1981, 7–12]). Tačiau rekonstrukcija **Vinkjavas* negalima kad ir dėl to, jog dabar lietuvių kalboje turėtume **Vinčjavas* (kaip, pvz., *Vinč-ežeris* < sėlių **Vinč-ezeris* [Būga, 1961, 276, 576] < baltų **Vink-*), o kildinimas iš **Venž-* / **Vinž-* reikalauja keleto nedėsninę fonetinių pakitimų prielaidos, kas ir menkina jo patikimumą.

Kad šio ežero vardo išeities forma turėtų būti *Veñsavas⁶, pakankamai įrodyta V. Mažiulio (1981, 7–12): 1) to krašto (Dusetų) tarmių atstovų jis tariamas su -c- (-ts-), o t išpraudimas tarp priebalsių n ir s būdingas lietuvių tarmėms; 2) tai aiškiai rodytų rus. Behycovo < liet. dial. *Ven'savas ir patvirtintų tikslus jo atitinkmuo vakarų baltų teritorijoje (jotvingių *Wensowa*).

Jotv. *Wensowa* lokalizuojamas Mozūruose, Olecko apskrityje, „kur 1562 m. dar tebebuvisi giria, vardu *Wensowa*“ (Būga, 1961, 149), o vėliau stovėjės dvaras ir gyvenvietė (vokiškai) *Wensewen* (Batūra, 1985, 408). Su jais, be abejo, siejasi ir P. Dusburgiečio (1985, 199) bei N. Jerošino minima giria *Winse*, lokalizuojama tarp Negutino ir Snervų ezerų (Batūra, 1985, 408). Jotvingių vardai *Winse*, 1562 m. *Wensowa* (vok. *Wensewen*) tapatinami su kuršiškos kilmės latvių *Veñzava* (Ventspilės parapijos dvaras; vok. *Wensau*), 1253 m. *Vense*, *Wense* (Būga, 1961, 149, 844; Endzelīns, 1974, 448, 461, Blese, 1930, 310) ir dėl to jotvingių vardai skaitomi su -z- (= liet. -ž-): „būtų jotvingiai vadinę *Venzavō* = kurš. — la. *Veñzava*“ (Būga, 1961, 148). Štai kodėl, sulyginus liet. *Veñcavas* ir jotv. *Wensowa*, ir reikėjo lietuvių vandenvardį taip pat kildinti iš *Venž- / *Vinž-. Dėl to V. Mažiulis (1981, 8) dar taip rašo: „*Veñcavq* (dial. *Viñtsavas*) galėtume vesti iš sél. *Vensavas, tačiau nerandu né vieno kito (bent jau patikimo) baltų hidronimo (aiškiai ne asmenvardinės kilmės!), kuriame slypėtų balt. *Vens- ar *Vins-“. Ir vis dėl to — kad ir labai keista — čia turime, atrodo, baltų šaknį *Vens- // *Vins-, reiškusią ką nors netinkamą, prastą, menką ir pan.

Veñcavas niekas netrukdo sieti su ežero vardu *Vincēlis* (Kuktiškės) ir balos vardu *Veñbalė* (Kudirkos Naumiestis) (taip jau Vanagas, 1970, 103, 130)⁷. Jų šaknis *Venc-* / *Vinc-* (jeigu pirmasis nėra dialektinė lytis su in iš en) gali turėti i priebalsių jungini -ns- išsprauštą t, taigi būtų atsiradusi tokiu pat būdu kaip *Veñcavas*. Šios šaknies galėtume, be to, ieškoti upėvardžiuose *Vensutis* (Dotnuva), kurį su *Veñcavas* atsargiai lygino A. Vanagas (1970, 211)⁷, taip pat *Vansùpis* (Dotnuva).

Kalbant apie hidronimų ir toponimų šaknį *Vens-* / *Vins-*, reikia pažymėti, kad jotvingių *Winse*, *Wensowa* galima skaityti su -s- (nebūtinai su -z-), kadangi dabartinė lenkų kalbos forma *Węzowo* (vok. *Wensewen*) gali būti vokiško tarimo substitucijos (z>ž) rezultatas, toks kaip, pvz., vardo pr. **Sulōvō* / **Sulāvā* > lenkų *Żuławy* (Brocki, 1978, 132). Tokiu atveju, savaime aišku, lat. *Veñzava*, kuršių *Vense*, *Wense* su jais neturėtų nieko bendra ir sudarytų visai atskirą šaknį (plg. Kiparsky, 1939, 203).

Lietvių ir latvių kalbų tarmėse plačiai vartoja tokie žodžiai: liet. *vañskaris* „užperėtas, sugedęs kiaušinis“, lat. *vānskaris*, *vānskars*, *vānskare*, *vānskara* „užperėtas, bet neužverstas kiaušinis“. Gyvojoje kalboje daug kur jie tariami su fonetiškai tarp n ir s atsiradusiu t: liet. *vañckaris*, lat. *vānckaris* etc. Šiuos žodžius J. Endzelynas laiko dūriniais, kurių pirmuoju dėmeniu *vans-* einanti sustabarėjusi nom. sing. forma **vana-s*, etimologiskai sutampanti su got. *wans* „(adj.) neturintis, stokojantis, trūkstantis, ermangelnd“; antrajį dėmenį sudaranti veiksmažodžiu

⁶ Tokią formą pradžioje atstatė ir A. Vanagas (1970, 211); gaila, kad nuo jos vėliau atsisakė (Vanagas, 1981, 371).

⁷ Gaila, kad nuo šių lyginimų A. Vanagas (1981, 362, 372) vėliau atsisakė.

liet. *perēti*, lat. *perēt* šaknis. Disimiliacijos keliu (*v* – *p* > *v* – *k*) **vansp-* virtęs *vansk-* (Endzelīns, 1979, 403–404).

Tokią hipotezę paremtų panašios formalios ir semantinės struktūros liet. *pik-peris* (su fonetiškai tarp *k* ir *p* išnykusiu *t*), *piktperis* (dial. taip pat *piktparas*) „užperētas, sugedės kiaušinis“, kurio antruoju sandu iš tikrųjų eina veiksmažodžio *perēti* šaknis. Šios paralelės, taip pat *pikt-maišis* „užperētas kiaušinis, užperas“ dar ir tuo svarbios, kad iš jų galima gauti informacijos ir apie sandą *vans-*. Kuria reikšme čia vartojamas *piktas*, matyt iš tokį vedinių: *pikčiavaikis* „menkas, silpnas žmogus; niekam tikės žmogus“, *piktāarklis* „prastas, nususės arklys“, *piktākarvė* „menka, sunykusi karvė“, *piktgrūdis* „prastas, menkas grūdas“. Vadinas, ir žodžių *pik(t)peris*, *piktmaišis* pirmuoju dėmeniu einantis *piktas* turi reikšmę „prastas, niekam tikės“ (LKŽ IX 958). Be to, *piktas* tam tikruose kontekstuose gauna reikšmę „tuščias“: *pikt(a)žiedis* „tuščiaviduris, nevaisingas žiedas“. Įdomu, kad tokią reikšmę lengva įžiūrėti ir Baltijos vokiečių kalbos žodyje *Wann-Ei* „užperētas arba ne visai pilnas kiaušinis“, kurio *wann* tikriausiai pasiskolintas iš latvių kalbos (Endzelīns, 1979, 404, išn. 27). Būdvardžio *piktas* vediniai turi, be to, reikšmę „velnias, kipšas“: *pikcius* „pikta dvasia, kipšas“ (su priesaga -*iu*- [Skardžius, 1943, 79]), *piktis* „velnias, pikcius“ SD (su priesaga -*io*- kaip *jūodas* : *jūodis* „juodas arklys“, *plikas* : *plikis* [Skardžius, 1943, 66]); dar plg. *pikčōnas* „pikta dvasia, kipšas“, kuris tačiau su -*onas* (kaip *kuprōnas* „kas su kupra, kuprys“: *kuprā*, *tēvōnas* „tēvukas“: *tēvas* [Skardžius, 1943, 272–273]) pasidarytas iš *pikcius* arba iš būdvardžio **pikcias* „piktas“ (slypinčio *pikčia-vaikis* „menkas, silpnas žmogus...“, *pikčia-votē* „piktavotė“).

Tokiu būdu nustatome, kad būvardis *piktas* 1) eina sudurtinių užperēto kiaušinio pavadinimų pirmuoju sandu (*pik(t)-peris*, *pikt-maišis*), kurio reikšmė yra „prastas, menkas, nususės, sunykės, niekam tikės“ ir „tuščias“, 2) jeina į fiziografinių terminų sudėti, plg. *piktežeris* „užakės, liūnu užėjęs ežeras“, *piktpurvis* „klampi vieta, klampynė“ ir 3) iš jo padaryti vediniai reiškia „nelabasis, velnias, kipšas“. Reikia dar pridurti, kad atitinkami būdvardžio *piktas* veiksmažodžiai yra ne tik *pýkti(-sta)*, lat. *píkt(-stu)*, *pikt* (*piku*, *piku*) „t. p.“, bet ir liet. *pýksti* (-*ta*, *pýško*) „gesti“ (šalia *piksti* (*píškia*) „pyktis, bartis“).

Ryšium su tuo įdomu, kad analogiškas reikšmes randame taip pat žodžių, turinčių šakninę morfemą *vans-* (*vanc-*): 1) užperēto kiaušinio pavadinimų liet. *vanskari*s, lat. *vānskaris* etc. pirmojo sando reikšmė yra „sugedės“ (taigi „prastas, menkas, niekam tikės“) bei „tuščias“ (plg. Baltijos vok. *Wann-Ei* „... ne visai pilnas kiaušinis“); 2) šakninė morfema *vans-* / *vens-* (*venc-*) pasirodo upių, ežerų ir balų pavadinimuose *Vens-ùtis*, *Veñc-avas*, *Vinc-ëlis*, tarp jų ir sudėtiniai pavadinimų pirmuoju sandu (*Vans-ùpis*, *Veñc-balé*); 3) lietuvių kalbos tarmėse yra vartojami *véncas* „velnias“ (3 kirč.) Vlkv, Alk, Kt, Žal, Kps, Všt, Klvr, Krok, *vénsas* „t. p.“ Lkš, VŠR, KzR, Mrs. Šaknies *pik-* žodžių užduotą semantinę filiaciją pratęsia etimologiniai germanų kalbų atitikmenys, kurie pagal J. Endzelyno hipotezę yra: be minėto got. *wans*, dar s. isl. *vanr* „(adj.) trūkstantis, neturintis“, s. ang. *wan*, s. vok. aukšt. *wan* „t. p.“ (germ. **wana-s*), taip pat s. isl. *vana* „mažinti“, norv. dial. *vana* „t. p.“, šved. *för-vana* „gadinti“ (t. y. „daryti, kad gestų“, plg. liet. *pýksti*

(-ta) „gesti“ šaknies *pik-* žodžių būryje). Dėl to, kad visas šias panašias, kartais ir tolygias reikšmes turi vienos šaknies žodžiai (*piktas*, *pýkti*), yra galima daryti išvadą, kad ir šaknинę morfemą *vans-* / *vens-* (*vanc-* / *venc-*) turintys užperėto kiaušinio, upių, ezerų, balų ir velnio pavadinimai yra giminingi tarpusavy ir su minėtais germanų kalbų faktais. Konkrečiau kalbant, tarpusavy yra giminingi, iš vienos pusės, liet. *vañskaris*, lat. *vånskaris* etc. pirmasis sandas *vans-* (dial. *vanc-*) ir *véncas*, *vénsas* „velnias“, iš kitos pusės, su jais etimologine plotme tapatintini vandenvardžių (toponimų) *Vens-ùtis*, *Veñc-avas*, *Vinc-ëlis*, *Vans-ùpis*, *Veñc-balé* šaknинė morfema resp. pirmasis sandas. Tačiau visų šių leksemų tapatinimui sunkumų sudaro šaknies vokalizmo skirtumas: užperėto kiaušinio pavadinimo pirmasis sandas turi *a*, velnio pavadinimas ir daugumas vandenvardžių (toponimų) – *e* (šalia nykstamojo laipsnio vokalizmo formoje *Vincëlis* Kuktiškės, Utenos raj., jeigu čia, žinoma, nėra *en* tarminio tarimo). Be to, skiriasi ir šaknies priegaidės: kiaušinio pavadinimai lietuvių ir latvių kalbose turi cirkumfleksinę, lietuvių hidronimai (toponimai) taip pat cirkumfleksinę, o velnių žymintys žodžiai – akūtinę.

Dėl tų skirtumų galima pasakyti štai ką. Šalia paplitusios krintančiosios (baltų cirkumfleksinės) žodžiuose *vånskaris*, *vånskars*, *vånskare*, *vånskara* latvių kalboje paliudyta ir tēstinė (stieptā) intonacija, baltų akūtinės refleksas: *vañskars* ME IV 468, 472 (< balt. **váns-*), vadinas, intonacija sutampa su liet. *véncas*, *vénsas*. Užperėto kiaušinio pavadinimai latvių kalboje įvairoja ne tik šaknies intonacija. Dėl desemantizacijos (rysys su *perēt* nebejaučiamas) antrasis démuo tapo nedėsningu fonetinių pakitimų pažeidžiamas: latvių kalbos tarmėse randame ir *vanckurs*, *vanckuris* (su *-u-*), ir *vanckulis*, *vanskulis* (su *-u-* ir *-l-*) ME IV 468 – 469, 472. Varijuoja ir jų reikšmę: iš sugedusio, užperėto kiaušinio reikšmės yra išriedėjusi reikšmė „kas nepavykę, nepasisekę“, ir taja reikšme *vånskaris* etc. pavartojanamas kaip keiksmazodis, plg. *Gans lama guovi: kur tu līd, vanckars tāds!* ME IV 469 ir *Kur tu līd, venckulis tāds!* (piemuo šaukia į javus einančiam avinui) ME IV 536. Kadangi šių frazių formalioji ir semantinė struktūra identiška ir abi jos užrašytos iš tos pačios tarmės (Stendės), visiškai aišku, kad *vanckars* ir *venckulis* yra tas pats – užperėto kiaušinio pavadinimai, ir jų pastaroji forma turi šaknies vokalizmą *e*. Šis vokalizmo laipsnis gerai paliudytas ir lietuvių kalbos tarmėse: *veñckaris* Sg, Škn, *veñskaris* Prk. Tad užperėto kiaušinio pavadinimo pirmasis sandas šaknyje yra ir su *a*, ir su *e*, – reiškinys, žinomas lietuvių ir kitose baltų kalbose, plg. *dangà* ir *dengà*, *māzgas* ir *mēzgas*, *bēbras* ir *bābras*, *mēlas* ir žem. *mālas*, *šeimà* ir lat. *saime*, lat. *brangs* ir *brengs*. Tokiu atveju *veñckaris*, *veñskaris*, lat. *venckulis* pirmasis sandas sutampa su tikrinėniu vardu *Veñcavas*, *Veñcbalé*, *Vensùtis* šaknimi.

Dėl akūtinės intonacijos (lat. *vañskars*, liet. *véncas*, *vénsas*) ir dėl savarankiškų leksemų buvimo (*véncas*, *vénsas*) užperėto kiaušinio pavadinimų pirmasis sandas *vans-* / *vens-* (*vanc-* / *venc-*) vargu ar gali būti sustabarėjusi nom. sing. forma **vana-s*. Iš viso duomenų komplekso matyti, kad čia esama šaknies *vans-* / *vens-*, turėjusios reikšmę „prastas, sugedęs, niekam tikęs“ ir „tuščias, nevaisingas“ ir etimologiskai sutampančios su s. isl. *vansi* masc. „mažinimas, mažėjimas; gėda“, norv. dial. *vanse* masc. „trūkumas, stoka“, vid. šved. *vansi* „trūkumas, yda, kliauda“ s. isl. *vansa* „daryti žalą, kenkti“. Šie germanų kalbų žodžiai yra

bendraškniai su minėtais got. *wans* „neturintis, stokojantis, trūkstantis“, s. isl. *vanr* „t. p.“, s. isl. *vana* „mažinti“, šved. *för-vana* „gadinti“ (Jóhannesson, 1956, 47–48), bet turi prie šaknies pridėtą išplėtimą **-os-*. Tikriausiai iš latvių kalbos gautas Baltijos vok. *wann* gali turėti *-nn* iš **-ns-*.

Kyla klausimas, kodėl dabar, jeigu čia būta tautosilabino *an* (*en*), lietuvių kalboje neturime **vāsk-* ar **vēsas* vietoj *vēnsas* ir latvių kalboje — **uosk-* < **vuosk-* < *< vansk-*. Lietuvių kalboje dėl to kaltas, matyt, priebalsio *t* įsispraudimas tarp *n* ir *s*: atsidūrės prieš sprogstamajį *c* dvigarsis *an* (*en*) ir galėjo nebūti vokalizuoamas. Kad taip galėjo būti, rodytų, pvz., dial. *vañčas* „vāšas“ Vdk, Rt, Trg, Up bei *vañčaras* „vāškaras“ Šln, taip pat turintys *t* tarp *n* ir *š*. Latvių kalboje *vānskaris* etc. (< **vansa-peris*), *venekulis* priklauso prie tų baltiškos kilmės žodžių (*blandīties, cestes, lunkans, sprands, blinda* etc.), kurie turi išlaikę sveikus tautosilabinius junginius *an*, *en*, *in*, *un* (dėl to žr. J. Endzelyno straipsnį [Endzelīns, 1974, 144–159]).

Būdvardinę šaknį **vans(a)-* / **vens(a)-*, reikšme „prastas, menkas, niekam tikęs“ bei „tuščias“, ir gali turėti lietuvių hidronimai (toponimai) *Veñcavas*, *Veñcbalē*, *Vens-ùtis*, *Vans-ùpis*. Jeigu jotvingių *Winse*, 1562 *Wensowa* šiai šaknai taip pat priklausytų (bet ne šakniai **Venz-* = liet. **Venž-*), visiškai sutampantys (išskyrus tik galūnę) liet. *Veñcavas* < **Veñsavas* ir jotv. *Wensowa* sudarytų leksinę izoglosą, kuri — kaip ir *Čiçirys*, *Čiçiré* < selių **Čiçir-* < baltų **kikir-* / **kiker-* „žirnis“ (plg. pr. *keckers*, *keckirs* „žirnis“) — šiaurės rytų Lietuvos kampą (Dusetos, Zarasai) jungia su vakarinių baltų kalbų arealu.

LITERATŪRA

- Arumaa P.** Sur les principes et méthodes d'hydronymie russe: Les noms en *gost'* // Scando-Slavica. 1960. T. 6. P. 144–176.
- Batūra R.** Paaiškinimai // Dusburgietis P. Prūsijos žemės kronika. V., 1985.
- Bielenstein A.** Die Grenzen des Lettischen Volksthammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert. St. Petersburg, 1892.
- Blese E.** Die Kuren und ihre sprachliche Stellung im Kreise der baltischen Volksstämme // Congressus secundus archaeologorum balticorum. Rigae. 19–23. VIII. 1930. P. 293–312.
- Brocki Z.** Baltico-Slavica Huberto Gurnovičiaus toponimiųose darbuose // Baltistica. 1978. T. 14(2). P. 130–133.
- Būga K.** Rinktiniai raštai. V., 1958. T. I; 1961. T. III.
- Bujak F.** Studia nad osadnictwem Małopolski. Kraków, 1905.
- Cowgill W., Mayrhofer M.** Indogermanische Grammatik. Heidelberg, 1986. T. 1.
- Dusburgietis P.** Prūsijos žemės kronika. V., 1985.
- Endzelins J.** Senprūšu valoda. Rīgā, 1943.
- Endzelins J.** Latvijas PSR vietvārdi. Rīgā, 1956. I daļa, 1. sējums (A–J).
- Endzelins J.** Darbu izlase. Rīgā, 1974. T. II; 1979. T. III, 1. daļa; 1982. T. IV, 2. daļa.
- Fraenkel E.** Litauisches etymologisches Wörterbuch. Heidelberg-Göttingen, 1962.
- Frischbier H.** Preussisches Wörterbuch. Berlin, 1883. T. 2.
- Inglot S.** Historia społeczna i gospodarcza średniowiecza. Lwów, 1938.
- Jóhannesson A.** Isländisches etymologisches Wörterbuch. Bern, 1956.
- Kalwaitis W.** Lietuvišķu Wardu klētelē. Tilžēje, 1910.

- Karaliūnas S.** Baltų kalbų struktūrų bendrybės ir jų kilmė. V., 1987.
- Kiparsky V.** Die Kurenfrage. Helsinki, 1939.
- LKŽ** – Lietuvių kalbos žodynas. V., 1941. T. I; 1986. T. XIV.
- LPŽ** – Lietuvių pavardžių žodynas. V., 1985. T. I (A–K).
- Mayrhofer M.** Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch des Altindischen. Heidelberg, 1956. T. I; 1976. T. III.
- Manteuffel T.** Kultura Europy Średniowiecznej. Warszawa, 1974.
- Mažiulis V.** Selonica // Baltistica. 1981. T. 17(1). P. 7–12.
- Mažiulis V.** Prūsų kalbos etimologijos žodynas. V., 1988. T. I (A–H).
- ME – K.** Mülenbacha Latviešu valodas vārdnīca / Redīgējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. Rīga, 1923–1925. T. I; 1929–1932. T. IV.
- Nesselmann G. H. F.** Wörterbuch der Litauischen Sprache. Königsberg, 1951.
- Paul H.** Deutsches Wörterbuch. 8. Aufl. bearbeitet von A. Schirmer. Halle (Saale), 1961.
- Pokorny J.** Indogermanisches etymologisches Wörterbuch. Bern und München, 1959.
- PKP** – Mažiulis V. Prūsų kalbos paminklai. V., 1981. T. II.
- Razmukaitė M.** Kaliningrado srities istorinių vietų vardų tradiciniai lietuviškieji atitikmenys // Kalbos kultūra. V., 1985. Sąs. 49. P. 73–80.
- Schiitz J.** Revision der Namen mit *-gast* // Beiträge zur Namensforschung. 1988. T. 23. P. 68–82.
- Skardžius P.** Lietuvių kalbos žodžių daryba. V., 1943.
- Słownik łaciny średniowiecznej w Polsce.** Wrośław-Warszawa..., 1977. T. IV (F–H), zeszyt 6(34).
- Stang Chr. S.** Vergleichende Grammatik der Baltischen Sprachen. Olso-Bergen-Tomsö, 1966.
- Trautmann R.** Die altpreussischen Personennamen. Göttingen, 1925.
- Vanagas A.** Lietuvos TSR hidronimų daryba. V., 1970.
- Vanagas A.** Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas. V., 1981.
- Аникин А. Е.** Опыт семантического анализа праславянской омонимии на индоевропейском фоне. Новосибирск, 1988.
- Брейдак А.** Диалектная лексика латгальских говоров верхнелатышского диалекта и ее исторические связи: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. Рига, 1969.
- Иванов Вяч. Вс.** Разыскания в области анатолийского языкоznания // Этимология – 1971. М., 1973.
- Иванов В. В., Топоров В. Н.** К реконструкции праславянского текста // Славянское языкоznание. М., 1963.
- Лаумане Б. Э.** Лексический материал диалектологического атласа латышского языка, отражающий латышско-русско-белорусско-польские контакты // Контакты латышского языка. Рига, 1977.
- Топоров В. Н.** Прусский язык. Словарь (E–H). М., 1979.
- Фасмер М.** Этимологический словарь русского языка. М., 1986. T. 2.

S. KARALIŪNAS

SPRACHWISSENSCHAFTLICHE BEMERKUNGEN

Zusammenfassung

Die Spuren des idg. **ghostis* „Gast; Fremde“ sind wahrscheinlich erhalten: 1) in den Personennamen lit. *Gasčiūnas*, *Gasčiūlis*, **Gasčionis* (< ON *Gasčíónys*) < *Gasč-* < **Gasti-*; 2) im apr. *gasto* „Ackerstück, Flurstücke, Felder (die bearbeitet von „Gästen“ – freien Bauern worden waren“); 3) in den Gewässernamen lit. *Gästam-inas*, *Gästa-mas*, *Gästa-s*, *Gäst-upis* und 4) in den Appellativa lett. *gasts* „Gast“ (o Stamm), *gašķis* „id.“ (< **gastis*), fem. *gašķa* (< **gas-t(a)*).

Urverwandtschaft zwischen lit. *kařkla*, *kárklas*, *kárklės* „Tür, Pforte, Raufe, Krippe...“, lett. *kařkles* „Raufe; Getreidesieb“ (< **kort-tlo-*) und ai. *cāttram* „Spindel“ (< **kert-tro-*) wird vermutet.

Lit. *lakóti* (-ója) „durch Lab gerinnen machen“ ist wohl eine Ableitung von *lěkti* (*lěkia*, *lěkē*) „fliegen; laufen, rennen“.

Die Wurzel von Gewässer- (und Sumpf-) namen lit. *Veñcavas*, *Vincēlis*, *Veñc-balē*, *Vensūtis* und *Vans-ūpis* ist wohl gleichzusetzen mit den ersten Komponenten von lit. *vāñskaris*, *veñskaris* „ein unausgebrütes Ei“, lett. *vānskaris*, *vānskars*, *vānskare*, *vānskara* „ein bebrütetes, aber unfruchtbare gebliebenes Ei“ (wohl aus **vans-* / **vens-**peris*).